

**TÜRK HUKUK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

Journal of Turkish Legal History

ISSN: 1306-6889

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Journal of Turkish Legal History

Sayı 29, 2020 (Bahar)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Fethi Gedikli (İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Kurucular	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Mürteza Bedir
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mürteza Bedir, Sami Erdem, Ayhan Ceylan, Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu
Danışma Kurulu	İdris Bostan (İstanbul Ü.), Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Mehmet İpşirli (İstanbul Medipol Üni.), İsmail E. Erünsal (İstanbul 29 Mayıs Üni.), M. Emin Artuk (İstanbul Medipol Üni.), İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üni.), Sevgi Gül Akyılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.), Mustafa Avcı (Ankara Sosyal Bilimler Üni.), Yusuf Karakoç (Dokuz Eylül Üni.), Nevin Ünal Özkorkut (Ankara Üni.)
Editör	Fethi Gedikli
Yardımcı Editör	Ali Adem Yörük
Sekreterlik	Furkan Şahan
Baskı	Mikyas Basım Yayın Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti. Örnektepe mahallesi, Pazaraltı Sokak No:96 Beyoğlu/İstanbul 0212 528 95 28
Baskı Tarihi	Haziran 2020

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların ilmi ve fikri sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal
Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkez Bina
Oda 58 Beyazıt/İstanbul/Türkiye
e-posta: hukuktarihimerkezi@istanbul.edu.tr

Bu sayı Sancaktepe Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Belediye Başkanı Av. Şeyma Döğücü'ye teşekkür ederiz.

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 29 • 2020 (Bahar)

İçindekiler

Colin Imber'in Klasik Osmanlı Ceza Hukuku Hakkındaki Yaklaşımlarına Dair Eleştirel Notlar <i>Muharrem Midilli</i>	5
<i>Belgeler/Notlar</i>	
İlk Mecelle Şerhi: Şemsî Efendi'nin <i>Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Kavâ'id-i Külliyyesinin Şerhi</i> Adlı Eseri <i>Haz. Sami Erdem</i>	47
Men-i Müskirat Kanunu Hakkında Üç Hukukî Mütalaa <i>İbrahim Enes Onat</i>	103
Yanko Vitinos'un Afv-ı Âli Hakkındaki Kanun Layihası (Sadrazam Said Paşa'nın Sualleri ve Vitinos'un Cevaplarıyla) <i>Haz. Rıdvan Abdurrahman Demirtaş</i>	129
Mirasın Kazaen Taksimi <i>Mustafa Reşit Belgesay - Haz. Muammer Fatih Öztürk</i>	143
Milashî Gad Franko'nun <i>Hukuki Bilgiler Mecmuası</i> (Eski Harfli Sayıların Makale Fihristi ve Yazar Dizini, Eylül 1926-Kasım 1928) <i>Murat Can Dolğun</i>	163
Almanya, Fransa ve İtalya'da Vahdet-i Kaza Nasıl Temin Edildi? <i>Şevket Memed Ali Bilgişin - Haz. Niyazi Varoğlu</i> <i>Mert Burak Ersan - Beyza Nur Bıyık</i>	199
Hukuk Reformu Metinleri 11: Kont Ostrorog'un İslahatta Takip Edilecek Usule ve Adliye Teşkilatına Dair Necmeddin Molla Bey'e Sunduğu İki Rapor (12 Ağustos 1909, 19 Ekim 1909) <i>Haz. Ali Adem Yörük</i>	217

Hukuk Reformu Metinleri 12: Cevdet Paşa'nın Mahkeme Reisliğinin Müslümanlara Hasredilmesine Dair 30 Aralık 1881 Tarihli Mütalaası <i>Haz. Ali Adem Yörük</i>	253
Hukuk Reformu Metinleri 13: Kirimîzâde Neşet Molla'nın 28 Eylül 1890 Tarihli Adliye Islahatı Raporu <i>Haz. Ali Adem Yörük</i>	263
Hukuk Reformu Metinleri 14: Kanunların Taklidi, Mukayesesi ve İvicaclarına Dair Fransız Hukukçu Jean Cruet'den İki Tercüme (1910, 1916) <i>Haz. Ercan Karaismailoğlu</i>	273
Hukuk Reformu Metinleri 15: Mecelle'nin Tadiline Dair Mişon Ventura'nın Mektubu, Yusuf Ziya Özer'in Beyanatı (Ekim 1920) <i>Haz. Mehmet Emir Bayraktar - Muammer Fatih Öztürk</i>	289
Hukuk Reformu Metinleri 16: Mişon Ventura'nın Kaleminden Türkiye'de Roma Hukuku Öğretimi Ve Mukayeseli Hukukun İşlevi (1912) <i>Haz. Ali Adem Yörük - Muammer Fatih Öztürk</i>	301
Hukuk Reformu Metinleri 17: Şevket Memedali Bilgişin'in Türk Hukuku Tasavvuru ve Muasır Hukuk İlmi Üzerinden Vahdet-i Adlî Arayışı (1922-1923) <i>Haz. Ali Adem Yörük</i>	317
Hukuk Reformu Metinleri 18: Adliyenin Islahına Dair Komisyon Raporu (9 Mart 1896) <i>Haz. Ali Adem Yörük</i>	335

HUKUK REFORMU METİNLERİ 12:

CEVDET PAŞA'NIN MAHKEME REİSLİĞİNİN MÜSLÜMANLARA HASREDİLMESİNE DAİR 30 ARALIK 1881 TARİHLİ MÜTALAASI

Haz. Ali Adem Yörük*

II. Abdülhamid'in mahkeme reisliklerinin müslümanlara hasredilmesi hakkındaki düşüncesini öğrenmek üzere sorduğu soruya cevaben kaleme aldığı bu metinde Cevdet Paşa, hukuk modernleşmesinin farklı vechelerine dair başka kaynaklar üzerinden ikame edilmesi pek mümkün olmayan önemli bilgiler vermekte ve yorumlar yapmaktadır. Hukuk politikalarının belirlenmesinde en önemli rolleri üstlenen Cevdet Paşa'nın "siyaseti", konu üzerinden gündeme getirdiği meseleler, değindiği hadiseler ve adı anılan hukukçular üzerinden tarihsel bağlama ilişkin daha geniş açıklamalar yapmak mümkünse de burada buna girişil(e)meyecektir¹. Bununla beraber meselenin Cevdet Paşa tarafından nasıl takip edildiği hakkında fikir verebilecek üç arşiv kaydını zikretmek istiyorum. Bu metinler konunun hem ana hatlarıyla nasıl değerlendirildiği, hem de acil sorunların nasıl karşılandığını göstermesi bakımından tamamlayıcı niteliktedir.

1- İlk metin, hıristiyan memur istihdamı meselesiyle başlayıp Karînâbâdlı Ömer Hilmi Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in hal' fetvasında rolü olup olmadığına dair kanaatlerle sona eren tarihsiz bir layihadan alınmıştır. Layihada tarih yoksa da Ömer Hilmi Efendi'nin vefatından önce, Şehbaz Efendi'nin müslüman oluşundan sonra, Ağustos 1887-Ekim 1889 arasında, yazıldığı kesindir. Ömer Hilmi Efendi'nin vefatına yakın bir tarihte yazılmış olması daha muhtemel görünmektedir.

* Dr. Öğr. Ü., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Cevdet Paşa'nın bu mütalaasını yüksek lisans tezimde farklı açılardan değerlendirmiş, metni de ek olarak vermiştim. Bkz. "Mekteb-i Hukuk'un Kuruluşu ve Faaliyetleri", Marmara Üni. TAE, İstanbul 2008, s. 10-11, 24, 42, 144; metin için bkz. s. 216-221. Müsvedde için bkz. COA, Y.EE. 31/27; tebyiz edilmiş eksik metin için bkz. COA, Y.EE. 39/2 (Bu belgede "abd-i memlûk-i Velinimet Cevdet" şeklinde imzası bulunmaktadır). Burada müsvedde de kullanılarak metin kontrol edilmiş; çizilmiş ifadeler (ç.) şeklinde belirtilmiştir. Tırnak içinde verilenler, Cevdet Paşa'nın çıkma olarak eklediği ifadelerdir.

“İstanbul, Avrupa’nın gözü mesabesinde bir mevki-i müstesnadır ve bir mevkiin ehemmiyeti ne kadar ziyade ise muhafazası dahi güç olmak umûr-ı tabiiyedir. Devlet-i Aliyye, Yavuz Sultan Selim zamanından beri hilâfet-i seniyyeyi haiz olduğuna nazaran din üzerine müesses bir devlet-i azîmedir. Lâkin ondan evvel bu devleti tesis edenler Türk oldukları cihetle hakikat-i halde bir devlet-i Türkiyye’dir. Ve ibtidâ bu devleti teşkil eden âl-i Osman olduğu cihetle Devlet-i Aliyye dört esas üzerine mebnî bir hey’et demek olur; yani hükümdar-ı Osmânî ve hükümet-i Türkiyye ve din-i İslam ve payitaht-ı İstanbul’dur. Bu dört esastan hangisine zaaf gelse binâ-yı devletin dört direğinden biri sakatlanmış olur. Binâen-alâ-zâlik Devlet-i Aliyye her hal ü zamanda bu dört esası muhafaza etmek ferâiz-i hâliyedendir. Fakat tagayyür-i ezmân ile bazı ahkâm-ı şer’iyye bile tagayyür eylediğinden bir asır evvelki halî iade kâbil olamaz. Her hâlükârda ilcaât-ı zamanıyeye tevafuk edebilecek mutedil meslek ittihazı lâzım gelir. Bazı mutaassıbınin efkâr-ı ta-assubiyesine bakılır ise mühim işlerde hiç hıristiyan kullanmamak yolu tervîc olunur. Bu ise kat’an caiz olamaz ve müdahalât-ı ecnebiyyi davet edeceğinde iştibâh olunmaz. Hulefâ-yı Abbasiye zamanlarında bile umûr-ı maliye ve ticariyede hıristiyan memurlar istihdam olunurdu. Müessis-i bünyân-ı saltanat olan Osman Gazi hazretlerinin silah arkadaşı olan Mihal Bey’in İslâm ile müşerref olup olmadığı tarihçe malum değildir. Ondan sonraları dahi Devlet-i Aliyye büyük işlerde hıristiyanları istihdam edegelmiştir. Sonraları ise düvel-i Avrupa azîm kuvvet ve kudret kesb etmiş oldukları halde Devlet-i Aliyye’nin kuvveti hayli tenezzül etmiştir. Şu hale nazaran ve hal ü zamanın nezâketine binâen Devlet-i Aliyye gâyet mutedil ve mülâyim bir politika ittihazına mecbur olmuştur. Binâenaleyh cennet-mekân Abdülmecid Han hazretlerinin ahd-i saltanatlarında Tanzimat-ı hayriye icra olunarak sunûf-ı tebea mehâkim karşısında siyyân tutulmuştur. İcâb-ı şer’îsi de bu idi. Kırım Muharebesi esnasında düvel-i Avrupa, Devlet-i Aliyye’ye muavenet eylemiş olduklarından hıristiyanlara bir mertebe daha müsaedât verilmek dahi icabât-ı zamanıyeden idi. Cennet-mekân Sultan Abdülaziz Han hazretleri devrinde dahi bu müsaedâta bir mertebe daha fiilen vüs’at verilmek lâzım gelmiştir... Devlet-i Aliyye hasbe’l-hal her hususta meslek-i itidâli iltizâm etmek lâzım geldiği gibi hıristiyan memur istihdamı hususunda dahi bu meslekte devam etmek ferâiz-i umûrdandır. Meselâ Divan-ı Ahkâm-ı Adliye (ki şimdiki Mahkeme-i Temyiz demektir) ibtidâ-yı teşkilinde azâsının üçte biri hıristiyan olmak üzere tertib olunmuş idi ve hayli vakit öyle gitti. Sonra gittikçe hıristiyanlar azaldı. Dört neferden ibaret kaldı. Muahharan içlerinden Ali Şehbaz Efendi İslâm ile müşerref olduğundan şimdi Mahkeme-i Temyiz’de üç nefer hıristiyan vardır. Halbuki Mahkeme-i Temyiz üç daireye münkasim olup Hukuk ve İstidâ dairelerinde bir hıristiyan kâfi olabilir. Ceza Dairesi’nde iki hıristiyan bulunmak lâzıme-i hâldendir. Zira oraya yerli ecnebi pek çok hıristiyanların işleri gider. Ceza ise şahsa ait bir hüküm olduğundan gerek yerli gerek ecnebi hıristiyanlara mümkün mertebe emniyet verilmek lâzım gelir. Binâenaleyh Mahkeme-i Temyiz’de bir azâlık mahalli münhal olur ise bir hıristiyan almak tasavvur-ı hâlisânesinde bulunduğum maruzdur. İşte bu gibi teşebbüsâta mümkün mertebe ecânibin yalnız müdahalesinden değil itirazâtından bile sakınmak icâb-ı halden görünür...”².

² COA, Y.EE. 39/5. Ayrıca bkz. Azmi Özcan, “Sultan II. Abdülhamid’in ‘Pan-İslâm’ Siyasetinde Cevdet Paşa’nın Tesiri”, *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895)*, Ankara, TDV Yay., 1997, s. 132-134; krş. s. 137, 139.

2- İkinci metin, Cevdet Paşa'nın son Adliye nazırlığı döneminde, II. Abdülhamid'in sadece hıristiyanlardan oluşan bir atama zincirini³ uygun görmemesi ve boşalan Temyiz Mahkemesi azâlığına (Divan-ı hümayûn tercümanı Münir Paşa'nın tavsiyesiyle) Neşet Beyefendi'nin atanmasını emretmesi üzerine yazılmıştır (1 Şubat 1890). Bu emre karşı teselsül kaidesi savunulmakta, yabancıların muhtemel müdahale ve itirazlarına dikkat çekilmektedir.

“Emr u ferman-ı hümayûna imtisal etmek vecibe-i zimmet-i ubudiyettir, fakat bu bâbda bazı hususâtın ber-vech-i âtî mahremâne olarak arz-ı atebe-i ulyâ kılınması farîza-i sıdk u ihlas bilinmiştir. Adliyece kaide-i teselsüle riayet ferman-ı âlî iktizasındandır ve malum-ı âlî-i âsafâneleri buyurulduğu üzere bu teselsül ekseriya sırf ehl-i İslâm hakkında ve bazen muhtelit olarak câri olagelmıştır. Böyle sırf hıristiyanlardan olarak teselsül nadiru'l-vukû olduğundan esbâb-ı mücibesinin arz u beyanı lâzıme-i hal ü maslahattan görünür. Şöyle ki: Mahkeme-i Temyiz Hukuk Dairesi, reis-i evveli ile altı azâdan mürekkebdir. Bu yedi kişinin içinde yalnız bir hıristiyan azâ var idi, fevt oldu, yerine yine bir hıristiyanın memuriyeti zaruridir. Ve illa pek çok itirazâtı ve ta'rîzâtı davet eyler. Ve bir de bu Daire'ye li-ecli't-temyiz mehâkim-i ticaret ilâmları gelir. Bu dairede ise umûr-ı ticariyeye vâkıf yalnız o fevt olan hıristiyan idi, binâenaleyh onun yerine usul-i muhakeme-i ticarete vâkıf bir hıristiyanın intihâbı umûr-ı zaruriyedendir. Ve Teşkilat-ı Mehâkim Kanunname-i hümayûnunun kırk dördüncü maddesinde 'İstinaf mahkemesi riyasetiyle Mahkeme-i Temyiz azâlığına tayin olunabilmek için lâ-ekall kırk yaşında bulunmak ve bidayet mahkemesi riyasetiyle istinaf azâlığında veya bu memuriyetlerin ikisinde dört sene müddet bulunmuş olmak lâzımdır' deyu muharrerdir. İşte bu madde-i kanuniyeye binâen ber-vech-i bâlâ Mahkeme-i Temyiz'de münhal olan azâlığına Encümen-i İntihâb'da lede't-teemmül Mahkeme-i İstinaf Ticaret reisi Kostaki Efendi ile Ticaret-i Bahriye Mahkemesi reisi Yorgiyadis Efendi bulundu ve Mahkeme-i İstinaf riyasetinin takaddümü cihetiyle Mahkeme-i Temyiz azâlığına Kostaki Efendi ve onun yerine Yorgidayis Efendi intihâb olundu. Bu takdirce Ticaret-i Bahriye Mahkemesi riyaseti açılıp bu mahkemede ise bazen muhtelit ecnebi davaları rü'yet olunagelip o halde ise muhakeme Fransızca cereyan eylediğinden reis-i mahkemenin Fransızca ıstılahât-ı kanuniyeye vâkıf ve bu lisan üzere ecânibi iknaa muktedir bir adam olması lâzım gelmekle münasibi lede't-taharri Kalpaki Efendi'den başka biri bulunmadı. Kâşki ehl-i İslâmdan muktedir biri bulunup da Bahriye Mahkemesi riyasetine tayin edileydi ve bu da arzu olundu. Ne çare ki yoktur, binâenaleyh Kalpaki intihâb olundu. Ve bu halde bidayet mahkemesinde bir hıristiyan azâlığı yeri açılıyor. Bidayet mahkemelerinde ise yalnız birer hıristiyan azâ bulunmağla onlardan biri çıkınca yerine yine bir hıristiyanın intihâbı umûr-ı zaruriyedendir. Mehâkim-i adliyece bu yolda teessüs etmiş olan ahengi bozmak caiz olmaz. Ve illa, azîm itirazât ve ta'rîzâta hedef olmak tabiîdir. Vâkıa Mahkeme-i Temyiz ve İstinaf'ta müslim

³ Mahkeme-i Temyiz üyelerinden Ohannes Efendi'nin vefatı üzerine yerine Dersaadet İstinaf Mahkemesi Ticaret kısmı reisi Kostaki Efendi, onun yerine Dersaadet Ticaret-i Bahriye reisi Yorgiyadis Efendi, onun yerine Dersaadet Bidayet Mahkemesi üyesi Kalpaki Efendi, onun yerine Üsküdar Bidayet Mahkemesi üyesi Markar Efendi, onun yerine de Dersaadet İstinaf Cinayet Mahkemesi azâ mülâzımı Artin Efendi atanmıştı. (COA, Y.EE. 79/14).

yerine gayrimüslim ve gayrimüslim yerine müslim intihâb olunagelmıştır. Fakat bu iki mahkemede dahi beşer ve hiç olmazsa dörder gayrimüslim bulundurmak lâzım gelir. Bidayet mahkemelerinde ise yalnız birer gayrimüslim bulunduğu onlardan biri çıkınca yerine yine gayrimüslim birinin intihâbı zaruridir. Mukaddemâ bir aralık Galata bidayet mahkemesinde bir hıristiyan azâlığı mahalli açıldıkta yerine bir müslim tayin olunarak mahkeme hep ehl-i İslâm'dan ibaret kalmış olmağla bu kerre Adliye Nezareti'ne memuriyet-i âcizânemde bu mahkemeye ecnebiler celb olunamadı. Hele Fransızlardan pek acı sözler işitildi. Nihayet bazı tevcihât sırasında oraya dahi bir hıristiyan azâ intihâb ile o müşkilât bertaraf edildi. Neşet Bey'e gelince mîr-i mumaileyh bidayet azâsından olup bir İstinaf mahkemesi azâlığına mülâzımdır. Ve İstinaf azâlığına tayininden dört sene sonra Mahkeme-i Temyiz azâlığına kesb-i istihkak edebilir. Amma Bidayetden def'aten Temyiz azâlığına memuriyeti sarâhat-i kanuniyeye münâfi ve emsalsiz ve gayet aykırı bir keyfiyet olacağından azîm itirazât ve ta'rîzâta bâdî olur. Ve artık mehâkim-i adliyenin intizamı ve yâr u ağıâr nazarında asla itibarı kalmaz. Burasının arz u ihtarı muktezâ-yı vazife-i memuriyet ve farîza-i zimmet-i ihlas u ubudiyet olmağla hakikat-i halin arzına cesaret kılınmıştır. Ol bâbda emr u ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 20 Kânunısânî sene [1]305. Nazır-ı Adliye, bende Cevdet"⁴.

3- Üçüncü metin, resmî görevlerden büyük oranda el çektiği, etkisinin iyiden iyiye azaldığı dönemde yazılmıştır. Cevdet Paşa, çalışma arkadaşlarından, on beş yılı aşkın bir süre Adliye Nezareti müsteşarlığında bulunan Ohannes Vahan Efendi'nin vefat etmesi (25 Nisan 1891) üzerine, yerine atanacak kişiye dair II. Abdülhamid'e bir arîza sunmuş; gayrimüslim cemaatlar arasındaki çekişmelerden ötürü Mezahib müdürlüğünün nezâketine dikkat çekmiş; (artık Adliye nazırı olmadığı için) kimin müsteşar olacağına karar verme konusunda yetkili olmadığı halde Padişaha bağlılığından ötürü mütalaasını arz etmek istediğini belirtmiştir.

“Malum â adliye memurları müslim ve gayrimüslim bendegân ve dâ'iyândan mürekkep ve mahluttur. Fakat Adliye Nezareti'ne mülhak bir de Mezahib Nezareti var ki bir müdür ile idare olunur ve müdürün maiyetindeki Mezâhib odası, Divan-ı hümayûn kaleminden ayrılmış bir şubedir. [Memurları] sırf İslâm'dan olup içlerinde gayrimüslim yoktur ve gayet mazbuttur. Orada her iş mahfî ve mektûm tutulur. Kudüs'te Kamame kapıcılarının müslüman olması şart olduğu gibi Mezâhib müdürünün ve kaleminin dahi müslim olması şart-ı lâzımdır. Zira herhangi patrikhanenin bir işi olsa diğer mezhepde bulunan memurlardan mektûm tutulmasını iltizâm eder olduğundan binâenaleyh Mezâhib müdürü bulunan Ziver Bey çok işleri Vahan Efendi'den ketme mecbur olup bunun için de Vahan Efendi ondan şikayet eylerdi. Nezaret'ce dahi kendisine bir suretle itizâr olunurdu. Binâen-alâ-zalîk Adliye ve Mezâhib müsteşarının ehl-i İslâm'dan olması fakat Fransızca bilmesi ve hukuk-ı İslâmiyeye vâkîf olmağla beraber Avrupa kanunlarına da aşina ve sefaret tercümanları ve sâir ecnebiler ile (ç., “Adliye müsteşarına müracaat edegeldiklerinden onlarla”) bahs u cidâle dahi muktedir olması dahi şarttır. Ve şayet ki Vahan Efendi'nin yerine yine hıristiyanlardan birinin tayini nezd-i âlîde münasip görülecek olursa o halde

⁴ COA, Y.EE. 79/14.

dahi yalnız Adliye müsteşarlığı ünvanıyla memur edilip de Mezahib müdürlüğünün doğrudan Nezaret'e merbut kalması lâzime-i halden görünür"⁵.

*

Mehâkim-i adliye riyâsetlerinin (ç. "ehl-i [İslâm'a]") *hükkâm-ı* İslâm'a hasr ve tahsisi hakkında mütalaa-i kâsıra-i ubeydânemin arz olunması ferman-ı kerâmet-beyân-ı hazret-i zillulahî iktizâ-yı celîlinden olmağla mülahazât-ı acz-ayât-ı çakerânemin ber-vech-i arzına ictisâr kılınır:

Muhât-ı ilm-muhît-i âlî buyurulduğu üzere Kırım Muharebesi esnasında ilcaât-ı zamaniyeden olarak ısdâr olunan [Islahat] Ferman-ı âlî[si] hükmünce sunûf-ı tebea hakkında muamele-i müsavat-kârâne icrası ve tebea-i gayrimüslimenin her memuriyette istihdamları vaad olunmuş idi. Bunun üzerine tebea-i gayrimüslime mütenevvi memuriyetlerde istihdam olunmaya başladı. Ba'dehu devr-i Abdülaziz Hanî'de ısdâr olunan Islahat Ferman-ı âlîsi [Adalet Fermanı, 13 Zilkade 1292/12 Aralık 1875] hükmünce işbu müsavat kaidesi teyid ve tebea-i gayrimüslime hakkında müttehaz olan usul-i müsaade-kârî bir mertebe daha tevsi kılındı ve tebea-i gayrimüslimenin hukuk ve vezâifce müsavatlari Kanun-ı Esasî'ye dahi derc olundu. Bu ahvâlin ne türlü ilcaât-ı zamaniyeden neşet ettiği herkesin malumu olmağla tafsiline hâcet görülmez.

İşte bu sebeplerden nâşi devâir-i devletin her şubesinde tebea-i gayrimüslimeden mehâkim-i nizamiyede azâ ve rüesâ bulundurmak dahi umûr-ı zaruriyeden görünmüştür. Mamafih riyâset vezâifinin ehemmiyeti cihetiyle riyasetlerde ehl-i İslâm'dan olan hakimler intihâb olunmakta bulunmuştur. Şu kadar var ki ticaret mahkemelerinde görülen de'âvînin heman üç rub'u hıristiyanlara ve tebea-i ecnebiyeye müteallik bulunduğundan vaktiyle mehâkim-i ticaretin bazılarında hıristiyan reisler tayin olunmuş ve bu usul şimdîye kadar mer'ıyyü'l-icra tutulmak lâzım gelmiştir. Bununla beraber riyâsetler mümkün olduğu mertebe ehl-i İslâm'a tahsis olunmak kaidesi Nezaret'ce hatt-ı hareket ittihaz olunmuştur. Hatta "mehâkim-i adliye riyasetleri hıristiyanlardan diriğ olunuyor" deyu hıristiyanlar ve âlî ecnebiler tarafından bazı ta'rîzât görülmüş ve hayli itirazât işitilmiş idi. Ol vakit ise kavânîn-i cedîde-i adliyenin sefaretlere kabul ettirilmesi hususâtıyla uğraşılmakta idi. Binâenaleyh mahkeme-i İstinaf'ın reis-i evveli Sururi Efendi dâ'îlerinin bizzat

⁵ COA, Y.EE. 36/59. Cevdet Paşa, bu arızada, padişahla yüz yüze görüşme isteğini farklı şekillerde izhar etmiştir. Bunun için uygun bir ifade aradığı, müsvedde üzerindeki tasarruflardan anlaşılacaktır.

idarelerinde bulunan Cinayet Dairesi azâsından Hristo Foridis Efendi'ye reis-i sâni ünvanı verilmiş ise de devâir-i sâirenin rüesâsı gibi müstakil bir reis olmayıp reis-i evvelin bulunmadığı mahkemelerde vekâleten riyâset ediyor.

El-yevm Dersaadet'te bulunan yirmi *mahkeme-i adliyenin* (ç., "*mehâkim-i nizamiye*") reislerinden yalnız dördü hıristiyandır ki Mahkeme-i İstinaf Ticaret kısmı reis-i sâni Ohannes ve Cinayet kısmı reis-i sâni salifü'l-arz Hristo Foridis ve Mahkeme-i Ticaret reis-i evveli Şehbazyan ve Mahkeme-i Ticaret-i Bahriye reis-i sâni Yorgiyadis efendilerdir.

Ohannes Efendi on beş seneden beri riyâset hizmetlerinde bulunmuştur. Hristo Foridis dahi müddet-i medîdeden beri ceza mahkemelerinde müstahdem olup muahharan ber-vech-i bâlâ Sururi Efendi maiyyetinde bulunmak üzere kendisine reis-i sâni ünvanı verilmiştir.

Ticaret bidayet mahkemelerine gelince Fethi Paşa'nın Ticaret nezareti sırasında tebea-i ecnebiyeye müteallik davalar Mahkeme-i Ticaret'te görülmek ve ecnebler tarafından müntehab azâ bulundurulmak usul ve kaide ittihaz olunmuştur. Bu halde ise reisin lisan-aşına olması ve Avrupa kavânînine ve usul-i ticarete vâkîf bulunması umûr-ı zaruriyeden olup bu yolda dahi hıristiyanlar tekaddüm eylemiş buldukları cihetle onlardan reis nasb ve tayinine mecburiyet elvermiştir. Bi'l-cümle mehâkim-i Devlet-i Aliyye'de tebea-i ecnebiye davaları rüyet olunur iken sefaret tercümanları bulunarak tebealarının hukukunu himaye eylemeleri uhûd-ı kadîme iktizâsından olup bu ise mahkemelerce her yerde mültezem olan hürriyet ve serbestiyet kaide-i esasiyesine münâfi iken ticaret mahkemelerinde ecnebi azâ bulundurmak kaidesi dahi buna munzam ve onun üzerine müddet-i medîde teamül câri olarak teessüs eylemiştir.

Kırım Muharebesi'nden sonra akd-i musâlaha için Paris'te teşekkül eden konferansta merhum Âli Paşa bu hallerden iştikâ ile bu misillü kavâid-i umumiye-i adl u hakkaniyete mugâyir olan ahvâlin refini iddia ettikte esasen kendisine hak verilmiş ise de mehâkim-i Devlet-i Aliyye'nin sâir düvel-i mütemeddine mahkemeleri gibi âmmeye emniyet-bahş olacak bir hale ifrâğ olduğu vakit bunlara muvâfakat olunacağı vaad edilmiştir. Bunun üzerine adliyece bazı nizamâta teşebbüs olunmuş ve istinaf ve temyiz dereceleri tayin kılınmış ise de ecnebler henüz istinaf ve temyizi kabul etmedikleri cihetle bundan dört beş sene mukaddem tebea-i ecnebiye davalarının bir mahkemeye hasrı ve bu mahkemenin Mahkeme-i Temyiz'e mu'âdil olacak surette teşkili

hususuna sefaretlerle bi'l-müzakare karar verilerek ol vakit Mahkeme-i Temyiz azâsından olup el-yevm Rumeli-i Şarkî vilayeti Dahiliye müdürü bulunan Gavril Efendi işbu mahkeme-i fevkalâdeye reis tayin kılınmış ve onun Rumeli-i Şarkî'ye azîmetinde yerine Mahkeme-i Temyiz azâsından ve hıristiyan tebea-i Devlet-i Aliyye'den Şehbazyan Efendi tayin kılınmıştır. El-hâsıl Dersaadet'te ticaret mahkemeleri reisleri hayli vakitlerden beri hıristiyanlardan intihab olunagelmıştır. Ve teşkilat-ı adliyede mezkur mahkeme-i fevkalâde, Birinci Ticaret Mahkemesi itibar edilmiştir. Bu mahkemenin reisi hem kavânîni Devlet-i Aliyye'yi ve hem de Avrupa kavânînini bilmek ve Fransız lisanında meharet-i tâmm ve zekâvet-i fitriye ashâbından bulunmak şarttır. Ve şimdi ehl-i İslâm'dan olan adliye memurları içinde bu iktidarı haiz zevât bulunmadığı cihetle bir müddet daha bu riyâsette hıristiyan bulundurmak emr-i zaruridir. Ticaret-i bahriye davalarının bayağı hepsi tebea-i ecnebiye ile hıristiyanlara dair olmağla reisin hıristiyan olması dahi icâb-ı halden görülmüştür.

Mehâkim-i Devlet-i Aliyye ecânibe karşı hürriyet-i tâmmeye malik olmayıp mezkur Birinci Mahkeme-i Ticaret ise istinaf ve temyiz kabul etmez hakem komisyonu tarzında bir mahkemedir. Devlet-i Aliyye dahi öteden beri bu kaide-i fâsidenin ref'iyle onu mehâkim-i sâire sırasına koymak ve belki tercümanların umûr-ı adliyyeye müdahalelerini kesmek; ve'l-hâsıl Âli Paşa'nın ber-minvâl-i meşrûh almış olduğu vaadi incâz ettirmek gibi mühim bir arzularında bulunuyor. Fakat bunu ecnebilere tasdik ettirebilecek başlı tedâbire pek yakın vakitte teşebbüs olunabilmiştir. "O dahi adliyyece mevki-i icraya konulan teşkilat-ı ahîre-i adliyedir. Ve şimdi sefaretler umûr-ı adliyemizin terakkiyatını teslim ve itiraf etmektedirler. Demek oluyor ki ol mühim arzusunun istihsâline takarrüb etmekte bulunuyoruz". Binâenaleyh şimdi onları ürkütmemek lâzıme-i halden görünüyor. Halbuki "hıristiyanlar riyâsetlerde asla kullanılmayacaklar imiş" sözü şâyi olur ise ecnebilere umûr-ı adliyemizce türlü müşkilat ihdâs eylemeleri ve Berlin Ahdi'ni ortaya koyup kıl u kâle ibtidâr etmeleri vârid-i hâtır olur.

Buraları dün Başvekil [Said Paşa] kulları ile arız u amîk müzakere ve müşavere olundukta talimat-ı hikem-âyât-ı hazret-i zıllullahî esas-ı hareket ittihaz olunarak harice ser-i rişte verilmeyerek, sezdirmeyerek o yola gidilmek ve daima ismi belli edilmeyerek marzî-i hümâyûna tevfiik-i hareket edilmek sureti muvâfık-ı hal ü maslahat görülmüştür.

Şimdiki halde Dersaadet mehâkimine intihâb olunan rüesâ ve azâ üç sınıftan alınır. Biri tarik-i ilmiyede bulunan dâ'iyân ve diğer biri hıdemât-ı

adliyede istihdam ile kesb-i meleke eden bendegân olup üçüncüsü dahi Avrupa'da kanun okuyup da bir müddet dahi daire-i adliyede istihdam olunan takımdır.

Ulemadan ilm-i fıkihta mehareti olanlar hukuk mahkemelerinde diğer iki sınıfa galip olup ancak riyâsette bulunmak için kavânîn ve nizamâtta, ale'l-husus usul-i muhakeme-i hukukiyede meleke ve meharret lâzım olup bu evsâfi câmi olan ulema dahi az bulunuyor; bulundukça riyâsetlere onlar getiriliyor. Ve el-hâletü-hazihi bi'l-cümle mehâkim-i adliyenin mercii olan Mahkeme-i Temyiz'in birinci reisi sudûrdan ve ayândan Hilmi Efendi dâ'îleridir ve asrımızın efkahı olduğu halde müddet-i medîde mehâkim-i adliye azâlığında bulunarak kavânîn ve nizamâta aşına bulunmak hasebiyle bu makama getirilmiştir. Mahkeme-i İstinaf reis-i evveli dahi kezalik sudûrdan Sururi Efendi dâ'îleridir. Devlet-i Aliyye'de kadiasker iken vezâret ile vali olan yalnız bu abd-i kemîne olup bu cihetle tabiî tarik-i ilmiye gayretini güderim. Mümkün olsa riyâsetleri hep ulema sınıfına tahsis eylerdim. Ne çare ki bu tarik vaktiyle (ç., "*Devlet-i Aliyye'ye pek çok*") *bu yolda pek çok* hizmet etmiş iken rüteb-i ilmiyenin nâ-ehlâna tefviz olunagelmesiyle çıkırından çıkıp yalnız adam kayırmak için bir meslek olmuştur. Ve sunûf-ı tebeanın taşralarda naiblerden müddet-i medîde gördükleri yolsuz hareketler tarik-i ilmiye ashâbının enzâr-ı yar u ağıyârda kadr u meziyetlerini imha eylemiştir. Bu tariki vaz'-ı aslîsine ircâ etmek dahi (ç., "*muhal*") *imkansız* bir hale gelmiştir.

Mamafih ulema içinde adliye memuriyetlerinde kullanılacak hayli zevât olmağla liyakat ve ehliyetleri itibariyle alınıp istihdam olunmaktadır.

İkinci sınıf ashâbı yani devâir-i adliyede meleke kesb eden bendegân dahi ceza dairelerinde diğer iki sınıfa galiptir. Mamafih ulemadan dahi şimdi kavânîn ve nizamâta aşına zatlar yetişerek ceza riyâsetlerine tayin olunmaktadırlar. Ticaret mahkemelerine gelince bu hususta öteden beri hıristiyanlar tekaddüm edegelmişlerdir. Bununla beraber şimdi ehl-i İslâm'dan dahi onlara rekabet edecek zatlar yetişmektedir. Sîmâ-i zîr-i himaye-i hazret-i padişahîde bulunan Mekteb-i Hukuk'un usul-i tahsilîyesi ehl-i İslâm'ın takaddüm ve tefevvukunu mûcib olacak yoldadır⁶. Hele Mekteb-i Sultanî'deki Hukuk Mektebi'nin bu mektebe zamm u ilavesi bu maksada "tarif olunmaz mertebe" büyük bir

⁶ Bu cümleye "Ale'l-husus Mekteb-i Hukuk talebesi" diye başlamış; ayrıca Mekteb-i Hukuk'un "talebesinden yetişecek hakimlerin hıristiyanlara [tefevvuku]" yazmış, ikisini de çizmiştir.

muavenet eylemiştir. Çünkü Mekteb-i Sultanî'de Fransız lisanına ve Fransa kanunlarına ehemmiyet verilmekte olup Mekteb-i Hukuk'ta ise maksad-ı esasî, lisan-ı Osmanî ve ilm-i fıkhıdır. Fransız lisanı bittabi tahsil olunur. Ecnebi kanunları dahi malumat-ı zâide olarak tahsil kılınır. Bu mektepte ulema sınıfından bulunan talebe Mecelle derslerinde (ç., "bittabi tefevvuk ederler") ve lisan bahsinde ketebe sınıfı tekaddüm ederek Hıristiyanların geri kalması tabiidir. Mektepte bir "Belâgat-ı Osmaniye" dersinin ihdâsı dahi bu maksad-ı hafîye mebnîdir.

Taşra mehâkimi bahsine nakl-i kelâm olununca taşrada bulunan ticaret mahkemelerinin bazılarında icâb-ı mevkie göre öteden beri hıristiyandan reis bulundurulagelmiş olup mecâlis-i temyiziye namıyla yad olunan mehâkim-i nizamiyenin riyasetleri hükkâm-ı şer'iyeye ve vilayet merkezlerinde bulunan mecâlis-i temyiziyenin riyasetleri Adliye Nezareti'nden müntehab zevâta muhavvel olduğu halde teşkilat-ı adliye esnasında mecâlis-i mezbûre yerine hukuk ve ceza itibariyle ikişer daireye münkasım mehâkim-i ibtidaiye ve istinafiye teşkil⁷ olunmağla devâir-i hukukiyede riyâset etmek ve devâir-i cezaiyeye nezaret eylemek üzere riyâset-i evvelikleri yine nüvvâb-ı şer'iyenin uhdelerinde bi'l-ibka; devâir-i cezaiye riyâset-i sâniyeleriyle merkez bidâyet mahkemeleri riyâset-i ulâlarına Adliye Nezareti tarafından⁸ umûr-ı adliyede hizmeti sebkât edenlerden ve sâir erbâb-ı kifâyetten münasipleri intihab ve tayin olunarak bunların da bir kısmı umûr-ı şer'iyede istihdam olunmuş zevâtan bulunmuştur.

Kaza ve livalardaki bidâyet mahkemeleri "ile merkez-i vilayetlerdeki istinaf mahkemelerinin reis-i evveleri" naib efendiler olup onların intihab ve tayini Bab-ı Fetva'ca icra olunmakta olduğundan Adliye Nezareti'nce intihab olunan reisler ancak liva ve bazı kazalardaki bidâyet mahkemeleri ile merkez-i vilayetlerde bulunan istinaf mahkemelerinin reis-i sânileri olan ceza daireleri reisleri ve bir de mehâkim-i ticaret rüesâsıdır ki Adliye Nezareti dairesinde bermûceb-i kanun teşkil olunan Encümen-i İntihab'da umûr-ı adliyede hizmeti

⁷ Bu kelimeden sonra "olunmuş ise de bu sırada devâir-i hukukiyenin riyasetleri kemâ-kân hükkâm-ı şer'iyenin uhdelerinde bi'l-ibka yalnız devâir-i cezaiye" ifadesi çizilmiştir.

⁸ Bu kelimeden sonra -eğik kelimeler hariç- "İntihab Encümen[i] marifetiyle kanun-ı mahsusı tevfiқан mehâkim-i nizamiyede müstahdem memurından veyahut İntihab Encümeni huzurunda bi'l-imtihan ehliyeti tebeyyün edenlerden intihab ve tayin olunacak, bunların da ekserisi *umûr-ı adliyede hizmeti sebkât* edenlerden ve ulemadan" ifadeleri çizilmiştir. Belirtmediğimiz birkaç kelime ise tekrardan ötürü çizilmiştir.

sebk edenlerden ve sâir erbâb-ı kifâyetten münasipleri intihab olunup bunların bir kısmı dahi ulemâ sınıfındandır. Ve ceza ve ticaret mahkemelerinde bulunan azâ içinde bazı hıristiyan reisleri dahi vardır “ve taşralardaki mehâkim-i nizamiye azâsı hep usul-i atıkası vechile ahali tarafından bi'l-intihâb tayin olunagelmışlerdir”.

Teşkilat-ı adliyeye mübâşeret olunacağı sırada İngiltereli, Anadolu Islahatı vesilesiyle (ç., “mehâkim-i nizamiye”) *umûr-ı adliyeye* müdahale dâ'iyesinde bulunarak ecnebilere taşralara adliye müfettişleri gönderilip de ilamâtın icrası onların tasdikine muallak tutulmak gibi teklifler dermeyân ettikte bu misillü kavâid-i leyyine ile tevfiği kâbil olmayan şeylerin kabulü mümkün olmayıp ancak adliye müfettişleri tayin olunduğu sırada ecnebilere dahi üç dört müfettiş tayin olunacağı Babîâli cânibinden “resmen” vaad “olunmuş iken hıristiyan tebea-i Devlet-i Aliyye'den ve devâir-i devlette müstahdem bendegândan olmak üzere biraz adliye müfettişleri tayin olunarak şimdiye kadar” ol vaadin incâzı, leyte ve le'alle ile geçiştirilmiştir ve taşralar için hıristiyanlardan tayin olunan adliye müfettişleriyle reis-i sânileri dahi evvelki mikdarında kalmayıp bunların içinden azl olunanların yerlerine ehl-i İslâm'dan münasipleri tayin ile adetleri azalmıştır ve el-hâletü-hazihi hıristiyan müfettişlerin miktarı ikiye tenezzül edip bunlardan birisi olan Ankara adliye müfettişinin azli ile yerine Konya müfettişi Hikmet Bey'in tayini lüzumu geçende bâ-takrîr arz olunmuştur. Bu surette yalnız bir Hıristiyan adliye müfettişi kalmış olacaktır. Şimdi bunun “daha” ilerisine gidilmek icâb-ı hale muvâfık olamaz zannolunur.

Şu hale nazaran Başvekil [Said] Paşa kulları ile bi'l-müzakere verilen karar üzere arzu olunan maksada vusûl için “tedricî gidilmek” ve Mekteb-i Hukuk'un usul-i tahsiliyesi ol maksada hizmet edecek yolda tesis edilmek sureti muvâfık-ı hal ü maslahat görünüyor ise de bunlar hep mütalaât-ı kâsıra kabîlinden olup mükmil-i nevâkis-ârâ-yı bendegân olan re'y-i rezîn-i hakâyık-rehîn-i hazret-i hilafet-penâhî ne vechile şeref-rîz-i sünûh buyurulur ise isabet onda olmağla ol bâbda ve kâffe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. fî 9 Saferu'l-hayr sene [12]99 ve 18 Kanunievvel sene [12]97.